

ПУБЛІКАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

УДК: 902.2(282.247.32-197.4)

А. В. Борисов

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРОСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ІА НАН УКРАЇНИ (2011—2016 рр.)

У статті здійснено огляд робіт Пороської археологічної експедиції ІА НАН України. Проаналізовано результати польових досліджень через просторове розташування та якісний склад обстежених експедицією пам'яток. Сформульовано основні принципи діяльності експедиції.

Ключові слова: польові археологічні дослідження, комплексний підхід, карта археологічних пам'яток, експедиція Інституту археології НАН України, Поросья, історія археологічного дослідження.

Пороська археологічна експедиція ІА НАН України (ПорАЕ) є частиною Проекту дослідження давньоруського Поросья Відділу давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України. Саме через діяльність експедиції реалізується програма польових досліджень Проекту (Борисов 2010; 2018).

Уперше експедиція організована після закінчення Другої світової війни 9 серпня 1945 р. Її засновниками були Інститут археології АН УРСР, ПМК ім. М. Я. Марра АН СРСР та Центральний Історичний музей у м. Києві. Польовими роботами 1945 р. започатковано систематичне вивчення археологічних пам'яток Пороського регіону. Надалі назву «Пороська археологічна експедиція» використовували різні дослідницькі групи, що здійснювали вивчення археологічних пам'яток в басейні р. Рось та Середній Наддніпрянщині. Незалежно від завдань кожної з таких експедицій, в їх роботі спостерігаються єдині організаційні принципи, комплексний характер досліджень, проведення маршрутних розвідувальних робіт.

20 червня 2011 р. наказом Інституту археології НАН України створено Пороську археоло-

гічну експедицію. Відновлена ПорАЕ зосередила свої роботи на території літописного Поросья та суміжних з ним територій. Літописне Поросья, як окрема історико-географічна область у басейні річки Рось, охоплює південну частину Київської області та північ правобережної частини Черкаської області і згадується в письмових джерелах з XI ст.

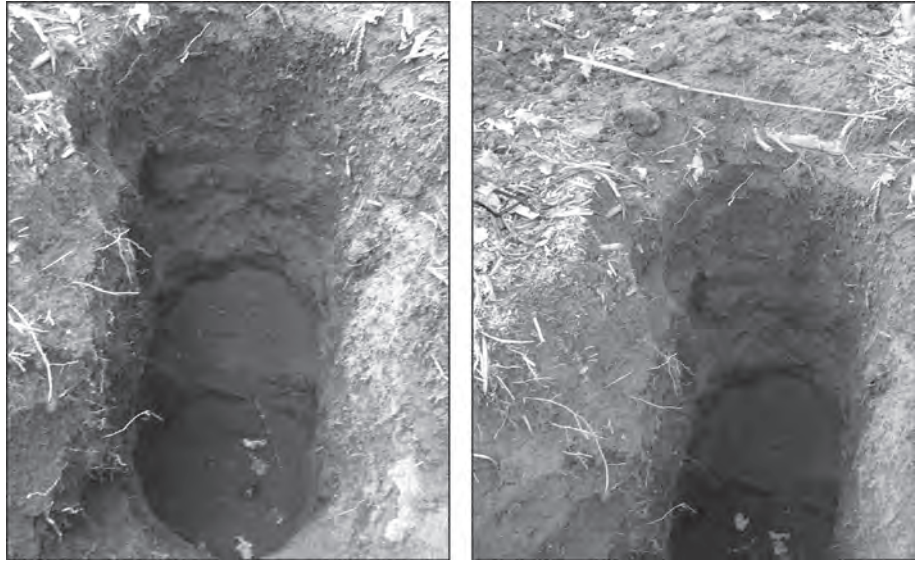
Основою діяльності експедиції є щорічні роботи в рамках планових тем Відділу давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України. Очолює експедицію молодший науковий співробітник відділу **А. В. Борисов**. Робота експедиції організована за зразком багаторічних розвідувальних експедицій, зокрема, Овруцької / Східно-Волинської археологічної експедиції ІА НАН України (керівники А. П. Томашевський, С. В. Павленко) та Черкаської Лісостепової археологічної експедиції (керівник М. П. Сиволап). Планування польових маршрутів та завдань здійснюється в рамках проекту дослідження Давньоруського Поросья (Борисов 2010). Польові роботи пов'язані з програмою збору та аналізу джерельної бази та обліку і картографування археологічних пам'яток Поросья (Борисов 2017).

Особлива увага у дослідницькій діяльності зосереджена на моніторингових обстеженнях пам'яток археології та їх документуванні. Центральним завданням експедиції є пошук та фіксація пам'яток давньоруського часу та другої половини XIII—XV ст.

Сезон 2011 р. присвячено обстеженню городища Пекарі 2 в ур. Заводище та його околиць, зокрема, прилеглих територій Канівського природного заповідника. зібрані матеріали стали основою публікації про це давньоруське городище (Борисов 2014). Окрім археологічних

© А. В. БОРИСОВ, 2019

Рис. 1. Мародерські ями на вершині кургану 2 на північний схід від курганної групи в ур. Собачому, вид з півдня

розвідок здійснювалась фіксація місцевої топоніміки з складанням відповідної карти. Обстежено околиці с. Сахнівка та Деренківець. Здійснено документування відомих в літературі пам'яток, зокрема слов'янського поселення Деренківець ур. За Прірвою та городища Сахнівка ур. Дівич Гора (Борисов 2012).

2012 р. продовжено обстеження мікрорегіону басейну р. Нехворощ в Середньому Пороссі. Для з'ясування межі осілого заселення регіону давньоруського часу здійснено розвідки по р. Вільшанка в Черкаській області (Борисов 2013).

2014 р. Пороська експедиція здійснила моніторингове обстеження городища Шаргород на р. Гороховатка (літописний Торчський). Це дозволило уточнити розміри пам'ятки, що склали 120 га (Борисов 2015). На всій площі пам'ятки зафіксовані масові сліди діяльності «копачів». Розвідкою в околицях с. Москаленки Богуславського р-ну точнено місце розташування ряду пам'яток давньоруського часу, обстежених у 1950-х рр.

У 2015 р. ПорАЕ ІА НАН України продовжувала роботи по обстеженню археологічних пам'яток в басейні р. Рось та прилеглих територіях. Роботи здійснювались в рамках планової теми відділу давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України. У цьому сезоні розвідками роботи проводились в Сквирському, та Богуславському р-нах Київської обл., Корсунь-Шевченківському, Городищенському, Чигиринському р-нах Черкаської обл. Здійснено документування археологічних пам'яток в Обухівському р-ні Київської обл. (розвідки проведено спільно з м. н. с. відділу давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України М. В. Квітницьким).

Городища обстежено в рамках програми щорічних моніторингових робіт. Зокрема, зафіксовано нові значні порушення цілісності культурного шару на городищі біля хут. По-

ловецького. Городищу Момоти в ур. Святилице загрожує ґрунтова дорога, що пролягає безпосередньо під західним краєм майданчика пам'ятки. Городища поблизу с. Бровахи та Тептіївка в результаті обстеження виявились пам'ятками раннього залізного віку. Тептіївське городище зазнало значних пошкоджень культурного шару в наслідок цьогорічної діяльності мародерів.

Кургани в урочищі Безодня поблизу с. Киданівка перебувають в задовільному стані (могильник виявлено і зафіксовано його план Б. Левченко у 1985 р.). Група курганів в ур. Собаче зазнала пограбування мародерами. Два кургани пошкоджено «колодязями» (рис. 1, 2). На одному з них зібрано кістки зруйнованого поховання. Курганний могильник в ур. Татарські могили в м. Богуслав візуально не фіксується. Частина насипів обвалилась в урвище р. Богуславка, решта знівельована в 1980-х рр.

У с. Тептіївка зафіксовано частину Змієвого Валу, яку обстежила експедиція М. П. Кучери у 1980-х рр. Оглянуто вал в ур. Безодня (с. Киданівка) відрізає язик видовженого мису на якому розташовано курганний могильник. Поселення трипільської культури зафіксовано біля сіл Киданівка та Вільхівець Богуславського району. Зокрема, біля с. Вільхівець задокументовано поселення відкрите розвідкою В. Й. Довженка 1956 р. Повторно обстежено трипільське поселення на лівому березі р. Рось біля с. Виграїв. Пам'ятки епохи пізньої бронзи — раннього залізного віку виявлено біля сіл Сидорівка, Заріччя, Киданівка, Чубівка, Рогізна, Стеблів. Поселення черняхівської культури відкрито біля сіл Киданівка, Вільхівець, Рогізна.

Експедицією повторно обстежено ур. Грецький Городок в селищі Стеблів. Пам'ятка вважається городищем X—XII ст. (М. П. Кучера). Місцева краєзнавча література пов'язує це урочище з залишками літописного Борового. У

Рис. 2. Мародерська яма та залишки поховання обабіч ями, ур. Собаче, курган 1

Рис. 3. Схема розташування ур. Грецький Городок

зв'язку з цим є потреба детального обстеження території. Урочище це острів складений гранітними скелями, що омивається з півдня р. Рось, а з інших боків її рукавом — Самоволкою (зараз осушена двома дамбами, що з'єднують острів з лівим берегом річки). Зі сходу примикає гребля Стеблівської ГЕС, по його центру проходить сільська вулиця. (рис. 3). Уся територія, або забудована, або знаходиться під присадибними ділянками. Унаслідок цього обстеження давньоруської пам'ятки дуже утруднено. Все ж, в результаті обстеження давньоруські матеріали виявлено в східній, підвищеній частині острова. Підвищення чітко фіксується в середній частині видовженого острова. В цій же частині зафіксовано ліпну кераміку і навіть крем'яний відщеп з слідами ретуші. Судячи з зафіксованого будівельного котловану, господарської споруди однієї з садиб, на пам'ятці збереглися залишки заглиблених об'єктів (рис. 4). Обстежено місце побудови технічної споруди ГЕС в

східній частині острова. Судячи з викиду ями фундаменту (розмір близько 3×4 м) при будівництві вийнято шари, що складались з золи перепаленого кам'яного вугілля. Будівництво відбувалось за кілька метрів від охоронного знаку пам'ятки. Обстежені пам'ятки археології в межах селища Стеблів вказують на перспективність проведення майбутніх розвідкових робіт. Те ж саме стосується і басейну р. Хоробра, що впадає в р. Рось в селищі.

Виявлені давньоруські матеріали в широкій долині р. Тясмин знаходяться на підвищенні в заплаві між селами Новоселиця та Стеблів Чигиринського р-ну Черкаської обл. Це вже друга пам'ятка такого типу в цьому регіоні. Аналогічна за топографією пам'ятка розташована на острові-останці вище за течією (пам'ятка знищена дачним кооперативом в р-н с. Чубівка). Обидві пам'ятки характеризуються незначною кількістю кераміки давньоруського часу. Одиначні знахідки давньоруської кераміки виявлено на поселенні Десятини (за інформацією автора розкопок М. П. Сиволапа). Отже, перспективним видаються подальші роботи в мікрорегіоні по пошуку пам'яток XII-XIII століть, саме на підвищеннях в заплаві р. Тясмин.

Таким чином, у 2015 р. Пороською археологічною експедицією обстежено 58 археологічних пам'яток: 2 вали, 4 городища, 4 курганні групи (могильники), 35 поселень, 13 місцезнаходжень.

2016 р. експедиція продовжувала обстеження території Середнього Поросся, зокрема околиць городища Шаргород. Завдяки цим роботам виявлено ряд синхронних археологічних пам'яток, що складають безпосередню околицю літописного Торчського. Також здійснено огляд та картографування ключових давньоруських пам'яток в нижній течії р. Росава, зокрема городищ в селах Степанці, Бабичі. Також обстежено городище в с. Кононча в нижній течії

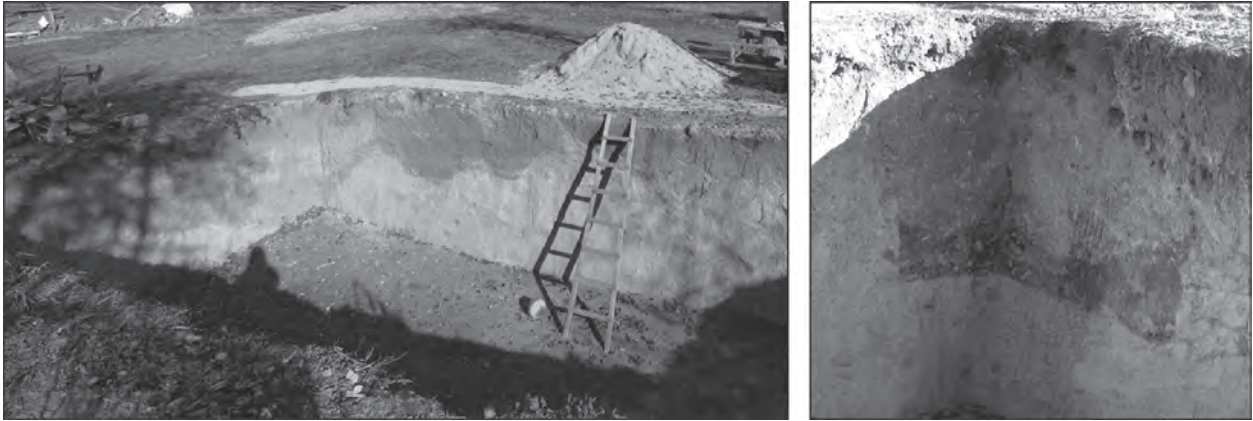

Рис. 4. Котлован на одній з садиб в ур. Грецький Городок

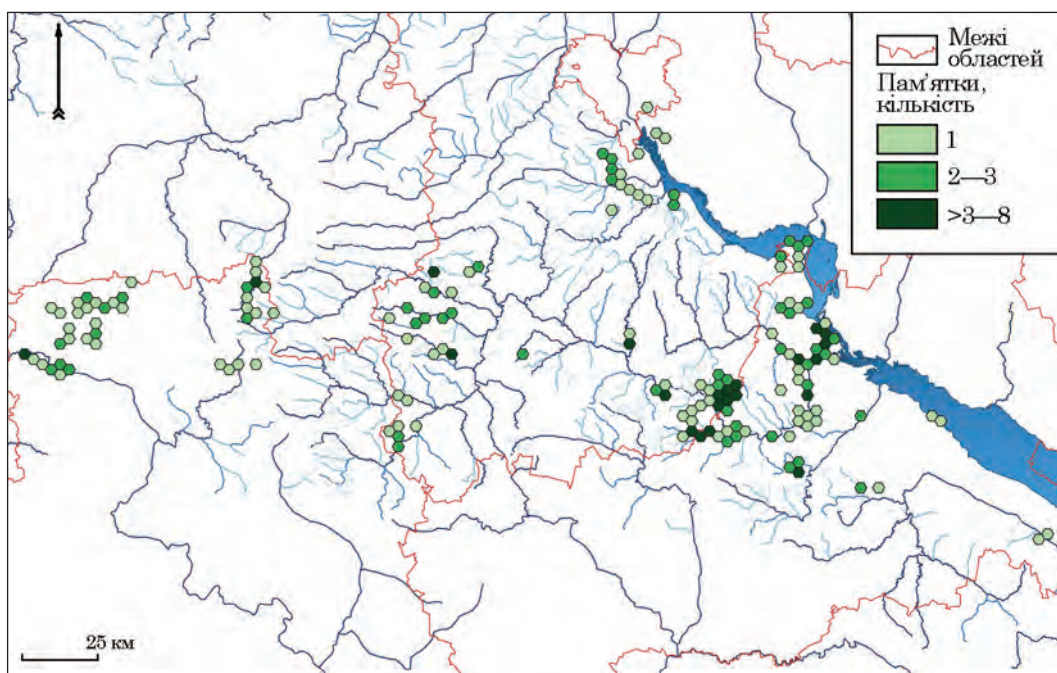

Рис. 5. Схема концентрації пам'яток обстежених Пороською археологічною експедицією ІА НАН України

р. Рось (Борисов, Марченко 2018). У 2016 р. ПорАЕ обстежила 25 археологічних пам'яток: 6 городищ, 13 поселень, 5 місцезнаходжень, 1 курган.

До 2017 р. експедиція обстежила 160 різночасових пам'яток археології (рис. 5). Роботи експедиції спрямовані на планомірне максимальне повне обстеження пам'яток давньоруського часу басейну р. Рось та прилеглих територій. Важливим напрямком роботи експедиції є мутисезонне дослідження окремих мікрорегіонів (басейн р. Нехворощ, околиці літописного Торчського). Такі ділянки поступово наближаються до рівня суцільної обстеженості території. Загалом, за 10 польових сезонів співробітники ПорАЕ обстежили 267 поселенських археологічних пам'яток (у тому числі 22 городища), 118 курганів у 20 курганных групах та 9 окремих курганів.

Варто зазначити, що роботи Пороської археологічної експедиції Інституту археології НАН України експедиції базуються не лише на власних дослідженнях. Величезний масив інформації зібрано польовими роботами пороських загонів багатьох археологічних експедицій, які в різний час здійснювали планомірне дослідження слов'янських та середньовічних (зокрема, давньоруського часу) археологічних пам'яток Поросся. Тяглість традицій археологічних робіт пов'язаних з розвідковими роботами в Пороссі, пов'язана з іменами В. Й. Довженка, М. П. Кучери, Л. І. Іванченко. Роботи експедицій по дослідженню городищ Київщини та Змієвих валів (керівник М. П. Кучера) та загонів Дніпровської Давньоруської експедиції (керівники О. П. Моця, Л. І. Іванченко) дозволили створити базову карту пам'яток давньоруського часу.

ЛІТЕРАТУРА

Борисов, А. В. 2014. Городище біля села Пекарі в урочищі Заводище. В: Толочко, П. П. (ред.). *Міста Давньої Русі. Збірка наукових праць пам'яті А. В. Кузи*. Київ: Стародавній світ, с. 460-469. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.1285829.v1>.

Борисов, А. В. 2017. Давньоруське Поросся: перші результати, новітні підходи і перспективи дослідження. *Археологія і давня історія України*, 1, с. 73-79. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.1254295.v2>.

Борисов, А. В. 2013. Дослідження на території Поросся. *Археологічні дослідження в Україні 2012 р.*, с. 358. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.3125602.v1>.

Борисов, А. В. 2012. Дослідження у Пороссі. *Археологічні дослідження в Україні 2011 р.*, с. 466. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.3125578.v1>.

Борисов, А. В. 2015. Дослідження у Пороському регіоні. *Археологічні дослідження в Україні 2014 р.*, с. 77-78. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.3125608.v1>.

Борисов, А. В. 2018. *Пороська археологічна експедиція ІА НАН України*. <http://www.iananu.org.ua>. Режим доступу: <http://iananu.org.ua/struktura-ia/naukovi-viddili/viddil-davnoruskoji-ta-serednovichnoji-arkheologiji/ekspeditsiji/poroska-ekspeditsiya> (дата звернення 1 грудня 2018).

Борисов, А. В. 2018. *Проект дослідження давньоруського Поросся*. <http://www.iananu.org.ua>. Режим доступу: <http://www.iananu.org.ua/struktura-ia/naukovi-viddili/viddil-davnoruskoji-ta-serednovichnoji-arkheologiji/doslidnitski-programi/proekt-doslidzhennya-davnoruskogo-porossya> (дата звернення 1 грудня 2018).

Борисов, А. В., Козюба, В. К., Манігда, О. В. 2010. Розвідки в районі Середнього та Нижнього Поросся. *Археологічні дослідження в Україні 2010 р.*, с. 45-46. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.3125575.v1>.

Борисов, А. В., Марченко, О. В. 2018. Дослідження у Нижньому Пороссі. *Археологічні дослідження в Україні 2016 р.*, с. 287-288. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.7335827.v1>.

REFERENCES

Borysov, A. V. 2014. Horodyshche bilia sela Pekari v urochyshechii Zavodyshche. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Mista Davnoi Rusi. Zbirka naukovykh prats pamiatii A. V. Kuzi*. Kyiv: Starodavnij Svit, s. 460-469. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.1285829.v1>.

Borysov, A. V. 2017. Davnoruske Porossya: pershi rezultaty, novitni pidkhody i perspektyvy doslidzhennia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1, s. 73-79. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.1254295.v2>.

Borysov, A. V. 2013. Doslidzhennia na terytorii Porossia. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012 r.*, s. 358. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.3125602.v1>.

Borysov, A. V. 2012. Doslidzhennia u Porossi. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2011 r.*, s. 466. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.3125578.v1>.

Borysov, A. V. 2015. Doslidzhennia u Poroskomu rehioni. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2014 r.*, s. 77-78. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.3125608.v1>.

Borysov, A. V. 2018. *Poroska arkheolohichna ekspeditsiia IA NAN Ukrainy*. <http://www.iananu.org.ua>. Rezhym dostupu: <http://iananu.org.ua/struktura-ia/naukovi-viddili/viddil-davnoruskoji-ta-serednovichnoji-arkheologiji/ekspeditsiji/poroska-ekspeditsiya> (Date of the appeal on December 1, 2018).

Borysov, A. V. 2018. Proekt doslidzhennia davnoruskoho Porossia. <http://www.iananu.org.ua>. Rezhym dostupu: <http://www.iananu.org.ua/struktura-ia/naukovi-viddili/viddil-davnoruskoji-ta-serednovichnoji-arkheologiji/doslidnitski-programi/proekt-doslidzhennya-davnoruskogo-porossya> (Date of the appeal on December 1, 2018).

Borysov, A. V., Kozuiba, V. K., Manihda, O. V. 2010. Rozvidky v raioni Serednoho ta Nyzhnoho Porossia. *Arkheolo-*

hichni doslidzhennia v Ukraini 2010 r., s. 45-46. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.3125575.v1>.

Borysov, A. V., Marchenko, O. V. 2018. Doslidzhennia u Nyzhnomu Porossi. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016 r.*, s. 287-288. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.7335827.v1>.

A. V. Borysov

INVESTIGATION OF THE POROSSYA ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION IA NAS OF UKRAINE (2011—2016)

The Porossya archaeological expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine (PorAE) is part of the research project about the Old Rus Porossay. The project is realizing in the Department of Old Rus and Medieval Archeology of the IA NAS of Ukraine. First Porossya archaeological expedition started on August 9, 1945. In 2011 it was renewed. Investigations are carried out on the territory of the South of Medieval Kyiv Region. Special attention in research activity is focused on surveys of archeological monuments and their documentation.

The basis of the expedition is the annual work within the framework of the research topic of the Department of Old Rus and Medieval Archeology of the IA NAS of Ukraine. The head of the expedition is Artem Borysov, the junior research fellow of the department. The model for the expedition is the organizational structure of multi-year survey expeditions, in particular, the Ovruch / East-Volyn archaeological expedition of the IA NAS of Ukraine (led by A. Tomashevsky and S. Pavlenko) and Cherkassy Forest-steppe archaeological expedition (led by M. Syvolap). Field route planning and tasks are related to the program for collecting and analyzing the source base and for recording and mapping of the archaeological sites of Porossay.

By 2017, the expedition surveyed 160 archeological monuments of different chronological periods. The work of the expedition is aimed at a systematic, full-scale survey of Old Rus monuments in river Ros basin and adjacent territories. An important direction of the expedition is the multi-season study of certain micro-regions (the Nehvoroshch basin, the vicinity of chronicle Torchskye). Such areas are gradually approaching the level of continuous inspection of the territory. In total, during the 10 seasons, participants of the Porossya archaeological expedition surveyed 267 archaeological sites (including 22 settlements), 118 mounds in 20 burial groups and 9 separate burial mounds.

The tradition of archeological exploration in Porossya is related to the names of V. Dovzhenko, M. Kuchera, L. Ivanchenko. The work of the expeditions on the study of the settlements of the Kyiv region and the Zmiyiv shaft (led by M. Kuchera) and the detachments of the Dnieper Ancient Expedition (led by O. Mitsev, L. Ivanchenko) allowed to create a basic map of monuments for this territory in the time of Old Rus.

Keywords: Porossya, archaeological map, archaeological sites, quantity of monuments, field archaeological investigation, integrated approach, expedition of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, history of archaeological research.

Одержано 15.04.2018

БОРИСОВ Артем Вадимович, молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Героїв Сталінграда, буд. 12, Київ, 04210, Україна, artem_borysov@iananu.org.ua.

BORYSOV Artem V., Junior Research, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingradu ave. 12, Kyiv, 04210, Ukraine, artem_borysov@iananu.org.ua.